

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка

На правах рукопису

КРИЧЕВСЬКА ХРИСТИНА МАРКІВНА

ІДЕЯ НАРОДНОСТІ У СЛОВОТВОРІВСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ КРИТИЦІ 60-Х РОКІВ
XIX СТОЛІТТЯ

10.01.01 - Російська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ - 1992

Робота виконана у відділі російської літератури
і літератур народів України інституту літератури
ім. Т.Г.Шевченка

- Науковий керівник: академік АН України,
доктор філологічних наук,
професор І.О.Дзеворін
- Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
професор А.В.Кулинич
кандидат філологічних наук
Н.М.Нагорна
- Провідна установа: Київський державний педагогічний
університет ім. М.П.Драгоманова

Захист відбудеться "___" _____ 1993 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої ради Д 016.35.02 в Інституті
літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України

Автореферат розіслано "___" _____ 1992 р.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00825744 (U)

Вчений секретар
спеціалізованої Ради
кандидат філологічних
наук

В.Н.
В.Н.Злинцікський

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН УРСР

Актуальність дослідження. Доля слов'янофільського вчення в російській літературі і російській науці в ХХ столітті складалася непросто, зачасти трагічно, і ми лише сьогодні починаємо поступово усвідомлювати, скільки завдали моральних і художніх втрат, тільки тепер, із занізненням на ціле століття, повертаємо собі спадок, від якого так довго відмовлялися. Слов'янофільське вчення дозволяє нам говорити про російську філософську і критичну думку ХІХ століття як про єдине ціле, уявити її в усій повноті і розмаїтті.

Нема сумнівів, що той надзвичайно високий духовний рівень, котрий був притаманний передовій російській інтелігенції, визначався великою мірою й ідеями слов'янофільства. Слов'янофіли і ті покоління російських мислителів, що йшли за ними, так широко апелюючи до російської старовини й загальнолюдських цінностей, висунули ключові слова: життя і справа.

Робота, що реферується, присвячена вивченню слов'янофільської теорії народності й особливостям розвитку російської літературної критики 60-х років ХІХ століття.

Слов'янофіли і слов'янофільство - давня тема історико-літературних досліджень. Понад сто років привертає ця тема пильну увагу дослідників. Недявні роботи про "літературне слов'янофільство", суперечливі судження вчених про інші аспекти ідейного надбання слов'янофілів показали нагальну потребу в осмисленні деяких загальних питань, від прагматичного вирішення яких залежить успіх подальших конкретних досліджень.

Одна з найважливіших причин прорахунків слов'янофільської історіографії/ на це вказував ще В.Завитневич/ - незадовільне вивчення джерел, що стосуються історії слов'янофільства.

Корпус цих джерел склався в основному на початок ХХ століття. Проте ідейне надбання слов'янофілів подано в ньому нерівномірно. З цензурних причин, з міркувань суспільних/ а зачасти й особистих/ видавці друкували переважно релігійно-філософські, історичні, художні твори, а також роботи з національного питання. Ряд статей суспільно-політичного характеру залишалися для дослідників невідомими. І, зрозуміло, вибірковий підхід до публікації джерел неминуче приводив багатьох дослідників до зміщення акцентів у висвітленні історії слов'янофільського гуртка, нерівномірного ви-

ділення окремих сторін вчення і, як результат, - більшого чи меншого викривлення головного змісту та історичного сенсу слов"янофілства.

Не випадково слов"янофілів одночасно вважали виразниками і поміщицьких, "охоронних" інтересів/ Г.Плеханов/, і буржуазних/М.Державін/, і навіть селянських. Наїпоширеніша точка зору - визнання слов"янофілства поміщицько-ліберальною ідеологією/С.Дмитрієв, Н.Сладкович, А.Галактіонов, П.Никандров, Е.Дулінська, О.Руднична, В.Китасв, С.Макашин, Ф.Кузнецов, В.Кулешов, М.Цимбасв, Д.Янковський та ін./Одним такий підхід далеко не безспірний, тому він і викликає досить переконливу критику, а в рамках самої теорії - різного плану застереження і уточнення.

Саме виявлення слов"янофілства дозволяє відтворити загальну картину розвитку літературної критики в 60-х роках XIX століття. Довгий час домінуючий інтерес до демократичної літературної критики якоюсь мірою залишав у тіні не тільки літературну критику 60-х, а й 40-х років XIX століття. Тому так і не були розкриті закономірності розвитку літературно-критичної думки того періоду. І лише в окремих випадках дослідники прагнули подивитися на літературну критику з філософсько-естетичної точки зору, як на явище, тісно пов'язане перш за все з тими чи іншими суспільними ідеями.

Мета дослідження - відтворення реальної картини, що склалася в російській літературній критиці 60-х років XIX століття, зокрема - визначення в ній слов"янофільських ідей.

Згідно з поставленою метою в дисертації накреслено таке коло завдань:

- визначити історичні, теологічні та філософські джерела слов"янофілства;
- зупинитися на питанні про шляхи розвитку слов"янофільської теорії і народності;
- вказати на головні особливості літературно-естетичних поглядів слов"янофілів.

Наукова новизна. До цього часу не було написано жодної монографії, присвяченої слов"янофілам як єдиній групі літературних критиків, котрі займали певне місце в літературі. Слов"янофільська теорія народності вперше аналізується на історичному фоні, - йдеться передовсім про Пильських виставлення 1863-1864 років. В даній роботі по-новому розглядається і ряд теоретичних положень. Так,

запропонований автором термін "час критики" дозволяє переглянути традиційну періодизацію літературно-критичного процесу і виділити періоди, в котрих критика виступає як визначальний для "духу епохи" момент. Вперше літературна критика розглядається через "категорію спілкування", котра визначає головні установки, що характеризують рух як літературно-критичної, так і літературно-художньої думки.

Проблеми, що розглядаються, одночасно проєктуються на практику. Оскільки літературна критика служить посередником між літературою і рецепієнтом, її роль у формуванні цілісного сприйняття досить велика. Звернення до російської ліберальної критики, до слов'янофільства дозволяє поновити втрачену ланку у вивченні російської історії та літературно-критичного процесу 60-х років XIX століття.

Апробація роботи. Основні положення дисертації знайшли відображення у доповідях, котрі були прочитані на науково-практичних конференціях в Ніжині і Тернополі. Робота також обговорювалася у відділі російської літератури та літератур України Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з трьох розділів, вступу і висновків.

Зміст роботи

У Вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, характеризується наукова література з даної проблематики, визначаються завдання і методика дослідження, наукова новизна та практична цінність отриманих результатів.

Перший розділ дисертації "Про історичні й філософські джерела слов'янофільства" присвячено аналізу історичних, теологічних і філософських джерел слов'янофільства. Простежуються також зв'язи слов'янофільського вчення з російським лібералізмом початку XIX століття.

З того часу як Росія була втягнута в коловорот європейського життя, постало питання про відношення світу східного до світу західного. В одних це питання вилилося у форму безумовного засвоєння основ і всіх особливостей західного світу, в інших постало як протест проти сліпого наслідування, як прагнення зберігати й поважати ті чи інші сторони рідної дійсності.

Уже з початку петровської епохи дедалі виразніше лунали голоси захисників єдності, духовної незалежності Росії. Досить згадати Кантемира, Ломоносова, Вєрьовкіна, Ніколаєва, Княкніна, Чулкова, Фоназіна, Новикова, аби переконатися в тому, що в російській літературі ніколи не згасало устремління до самобутності, до істинно національного. Слов'янофільство тут не було чимсь новим, несподіваним, воно примикало до настроїв, що вже давно володіли російським суспільством. Питання про самобутність народу, про національну самоповагу в перші десятиліття минулого віку були підняті на особливу висоту. Події того періоду - зростання національної самосвідомості багатьох європейських народів, прагнення до національного об'єднання і визволення - безперечно, сприяли появі слов'янофільського вчення, ставши своєрідним ідейним каталізатором.

Офіційні протиставлення Росії і Європи, журнальні натяки на "гнилий Захід", вихвалання "тиші й спокою" православної Русі, суперечки з питань російської історії, що їх викликав "філософський лист" П.Чадаєва, а головне - прагнення визначити своє ставлення до тодішньої епохи, до миколаївської дійсності - все це вимагало відповіді від тих російських лібералів, які не змирилися з торжеством "православ'я, самодержавства і народності". Їх відповіддю і стало слов'янофільство.

Воно виникло в умовах різкого спаду суспільного руху, коли діяти раннього російського лібералізму виявилися неспроможними протистояти натискові офіційної ідеології, наслідком чого і стало визнання особливого шляху російського історичного розвитку. Слов'янофільство було своєрідним підсумком еволюції лібералізму декабристської епохи, відбивши суспільні погляди найбільш лівих представників раннього російського лібералізму, так званих лібералів першого покоління, що сформувався в умовах миколаївської реакції.

Виникнення слов'янофільства знаменувало відхід від ліберальних традицій 1820-х років і початок нового етапу російського лібералізму.

Слов'янофіли 40-х і 50-х років заслужено вважалися ідеалістами. Сплучивши думину загальному захопленню німецькою філософією, вони намагалися побудувати життя, яке б сплиралося на непорушній і неодмінно величній ідеал. Однак в пошуках цього ідеалу в багатьох слов'янофілів помітна деяка роздвоєність. В той час, як абстраго-

вана думка, особливо в парі своєї незрілості, захоплювалася тією чи іншою філософською системою, російське серце, виховане на історичних традиціях народного життя, сприймувало свідомість в інший бік, а саме - в царину живої релігійної віри. Боротьба, що виникла на цьому ґрунті, нерідко супроводжувалася спробами примирити дві протилежні засади і, як правило, закінчувалася для одних повним запереченням віри, для інших - повним її торжеством.

Слов'янофілство не знало суперечностей між складовими частинами свого вчення. Національне було в ньому так тісно пов'язане із всевітньо-історичним, як того вимагала шеллінґівська філософія історії.

На основі багатьох фактів можна уявити, в якому напрямку працювала теологічна думка слов'янофілів: відкинувши теоретичні основи християнства в боротьбі з німецькою філософією, вони водночас знайомилися з історичними долями релігійних вірувань взагалі і християнства зокрема. Працюючи в цих двох напрямках, слов'янофіли невдовзі досягли блискучих результатів.

Вельми важливо було б мати точне уявлення про ту літературу, завдяки якій формувалася теологічний світогляд слов'янофілів. Відповідь на це питання ми знаходимо в листі І.Кириєвського О.Ковзельову: мова тут іде про роботи Шлері, Ноландера, Василя Воронелького, Василя Великого, Іоанна Златоуста, Іфререра, Муравйова, "Правда русскої церкви", Богослов'ї Магаріда та Богослов'ї Антонія Київського.

Названі тут твори церковно-історичного та богословського змісту не вичерпують, звичайно, всього кола книг, які вивчалися слов'янофілами. Однак цей перелік цікавий в тому плані, що дозволяє певною мірою об'єднати дані, розпорошені по різних джерелах.

Друга глава дисертації - "Развиток слов'янофілської теорії народності." В ній аналізується стан слов'янофілства і слов'янофілської теорії народності на початок шістдесятих років XIX ст.

З відомих причин тільки в шістдесяті роки слов'янофіли отримали можливість широко пропагувати свої погляди.

Виникнувши як реакція на просвітительський космополітизм, слов'янофілство абсолютно логічно прийшло до визнання, як домінуючого, національного принципу в теорії та житті. В цьому полягав їх безсумнівна перевага перед іншими "партиями", котрі в близькості знаходили не могли змінити свого напрямку, залишаючись на ґрунті чистого космополітизму.

Найбільш далекоглядні слов'янофіли швидко відчули, куди веде їх протидія пануючим поглядам. Так, О.Хом'яков, в поглядах якого крайнощі слов'янофільства відчувалися менше, раніш за інших визнав народність загальнолюдським, філософським принципом.

Кожен народ, стверджували слов'янофіли, як особистість колективна, має свої моральні ідеї, яка і робить його власне народом, тобто єдинство свідомою, а не механічною, стадною. Ця ідея поступово проявляється в народній історії. Як і все моральне, ці ідеали тільки тоді мають значення, коли вони суть щось вільно створене й засвоєне народом. Будь-яка ідея, нав'язана народові, не дає плодів, залишаючись сухою гілкою. Таким чином, історія народу повинна бути справою самого народу. Звичайно, слов'янофіли не заперечували зовнішню, спонукальну силу, але, стверджували вони, ця сила може тільки тоді діяти на благо, коли нею керує народна думка.

Основний протест слов'янофілів зводився до заперечення заповнення чужої національної культури, якщо їй надавалося значення абсолютної, тобто загальнолюдської. Головним і в культурі національній, і в історії є тільки народ. Тому не помітити народу в історії - значить, не помітити його ролі у творенні своєї долі, не зрозуміти значення і змісту його ідеалів, тобто в підсумку ставитися до нього негативно. Карамзін помилявся тут, оскільки зупинився на зовнішніх фактах історії. Народ в його історії є, але - тільки в ролі декорації/або хору/ у н'єй. Соловйов помітив народні засади нової історії, але помітив для того, щоб осудити їх. І він написав не історію Росії, а, як означив О.Хом'яков, історію держави в Росії.

Під народність слов'янофіли розуміли не тільки конкретний прояв визначальних рис народу в дану епоху, але й ті засади, які народ визнає, в які він вірує, до здійснення яких прагне, за якими судить про себе і про інших. Саме ці засади для слов'янофілів і є народні, тому що весь народ їх засвоїв, вніс їх як владу основу, як провідну силу у своє життя.

Національна ідея в такому вигляді відразу ж вступила в різку суперечність з деякими загальноприйнятими засадами. Вона суперечила основам просвітительського космополітизму, коли доводилося, що людині все одно, до якої держави належати, що держава може складатися із яких завгодно народностей і, нарешті, що кінцева мета людства - об'єднатися у всевітній державі. Вона протистояла прав-

тичному застосуванню цих принципів - системі штучних держав і планам несвітньої монархії. Нова національна теорія бачила умови народнього прогресу не в тій чи іншій комплікації державних духовних сил народу, а в розвитку його самосвідомості й оновленні його ідеалів.

В роботі, що реферується, аналіз становлення й розвитку слов'янофільської теорії народності ведеться, так би мовити, на фоні Польського повстання 1863-1864 рр., оскільки саме воно стало пробним каменем для слов'янофільської тези про право кожного народу на свободу.

Події польського повстання породили ще одну проблему такого ж плану - питання західно-російської народності, котре виникло в ці роки як реакція на польське національне панування. В нових умовах великоросійські ідеали не мали сенсу ні для українців, ні для білорусів. Якщо тут у державні утворення "проникав" живий вплив суспільних стихій, то це активнішим було це втручання в галузі літератури.

Цікава зміна понять відбулася в середовищі самої слов'янофільської школи. Раніше слов'янофіли раділи гиництву слов'янських літератур як відродженню народності і їх розмаїття здавалося тим розмаїттям діалектів древньої Греції, котре сприяло збагаченню і вдосконаленню грецької мови/ Погодин М. "Ответ на филологические письма М.Максимовича"; Самарин Ф. "По вопросу народности в науке"; Хомяков А. "Мнения русских об иностранцах" и др./ Тепер це розмаїття здавалося авілонським змішанням мов, котре чим швидше закінчиться, тим краще, тобто сприймали його майже так само, як і колишні противники слов'янофільства.

Слов'янофіли вагалися вже у своєму ставленні до розвитку української та білоруської літератур, а також до польської народності /Самарин Ф. "По поводу задаты Киевской администрации г. Рол.Дзюфовичем", "Повесть об украинском народе", "Из дневника веденного в Киеве в 1860 году", Аксаков И. "Опасно ли украинфильство для русского народа", "Польский ли город Киев" и др./ Вони то визнавали їхнє право на існування, то сумнівалися в цьому. В теорії слов'янофільства й тепер повторювалося слово "народ", але вже в оросійденому плані.

Третя глава дисертації - ідеї слов'янофільства і літературна критика 60-х років".

Реформи Олександра II зачепили всі сторони життя Росії: політичну, соціальну, релігійну, економічну. В цей період почали формуватися ті ідеологічні й естетичні принципи, які потім довгий час впливали на свідомість Російського світу. Ще в 90-х роках ХІХ століття М.Шелгунов зазначав, що шістдесяті роки надто серйозне явище в історичному житті Росії, в котрому " і ділячі другої руки, і рядона маса, що йшла вперед, займають таке ж почесне місце"¹

В цей період літературна критика займає особливе місце в житті суспільства, вона починає претендувати на те, щоб стати центром інтелектуальної думки, що було виявом гострої потреби осмислити весь комплекс складних проблем в житті й літературі. При цьому об'єднуються інтереси критика і письменника. Даний період у роботі, що реферується, виокремлено як особливий "час критики".

Традиційно критика прямо співвідносила літературну критику із суспільно-політичним життям, ототожнюючи літературну періодизацію з загальноісторичною/ Г.Писелов, С.Петров, М.Кравцов, І.Неупокосва/. Використовуючи термін "час критики", можна по-новому підійти до власне літературно-критичної періодизації, виділивши тут певні вузлові соціально-інтелектуальні точки. Такими вузловими точками, на нашу думку, є 40-і, 60-і, 90-і роки ХІХ століття і початок та 90-і роки століття нинішнього.

В такі періоди літературна критика розвивається не стільки за рахунок високохудожніх творів літератури, скільки під впливом філософських ідей, виступаючи осмислюючим фактором літератури. Літературна критика в таких випадках знаходить найбільш повне своє втілення в "категорії спілкування"². Категорія спілкування для літературної критики виступає як критерій, котрий дає установку на предметну цілісність вивчення методології ціннісного аналізу мистецтва. Причому ці установки виробляються часом, тобто рівнем суспільного розвитку. Характер установки визначає весь подальший хід спілкування, котрий може зробити його неможливим або продуктивним.

Свою фазу літературна критика 60-х років глибоко і точно визначає як перехідний етап в розвитку реалізму і літературного процесу

¹ Шелгунов Н.В. Воспоминания. - М: Советская Россия, 1964. - с. 166

² Асмолов А., Ковальчук А. К проблеме установки в общей социальной психологии// Вопросы психологии, 1975.- № 4.- с. 12

в цілому, етап, котрий не породжує нового літературного напрямку. Літературні критики розглядають і по-різному оцінюють два потоки літератури: "гоголівський"/старий/, котрий оновлюється, але не радикально, і "новий", демократичний, що тільки зароджується.

Літературний процес почав висвітлюватися в категоріях стосунків автора і герой-народу. Полеми зіткнулись в шістдесяті роки, як це було і в 40-і роки XIX століття, зачіпаються філософські проблеми, питання естетики та історичної науки. В атмосферу гострої полемики включаться також психологія і фізіологія, етика і соціологія, література і мистецтво. Найбільш глибокий розвиток отримала соціологічна теорія, оскільки саме тут вівся пошук відповідей на питання політичного життя. В результаті М.Чернишевський, М.Добролюбов і Д.Нісарев досить швидко перейшли від ідеалізму до матеріалізму в розумінні історії. Ідеалістична літературна критика 60-х років в основному продовжила лінію російського ідеалізму, котра означилася раніше, зливаючись при цьому в багатьох пунктах з релігією.

Безперечно, реальна критика була з точки зору її методу розроблена і висловлена в ідейно-естетичному й історико-літературному плані найбільш ґрунтовно, причому з такою глибиною осмислення творчих принципів, що реалізується на практиці, котрої не знав жоден інший напрямок. Здавалося б, саме реальній критиці найбільшою мірою і належало бути вірною своїм програмним деклараціям, своїй теорії. Однак насправді - і це, очевидно, теж один із парадоксів того часу, - вона була відносно дала від власної теорії, аніж критика "органічна", "художня" чи "естетична".

Хибність ідеалістичної естетики та "органічної" критики Ап.Григор'єва і "художньої" критики О.Хом'якова, які на цій естетиці базувалися, реальна критика бачила в тому, що названі автори розглядають норми естетичного як певні апріорні норми, встановлені раз і назавжди, незалежно від реального змісту і форм літературної творчості.

Ідеї літературного критика неминуче несуть у собі певний суспільний зміст - позитивний чи негативний. Вони або благотворні для теперішнього і майбутнього покоління, мають на читача гуманізуючий вплив, служать істині, добру і красі, або мають характер антигромадський і антигуманний, деструктивний, руйнівний. Так, час перетворив реальну критику на один із сильних деструктивних

елементів. Звідси постає необхідність глибокого аналізу ідеалістичних літературних напрямків як дослідження обумовленості історико-літературного процесу і розкриття їх, напрямків, справжнього суспільного змісту і суспільної цінності.

В роботі, що реферується, дослідження літературно-естетичних поглядів слов'янофілів продиктовано необхідністю для сучасної наукової літературної думки шукати можливі шляхи розвитку літератури вільної від соціологічної домінанти.

Найважливіша мета слов'янофілів - відродження російської цивілізації на основі російської общини та православ'я. Слов'янофіли шукали художнього, інтуїтивного погляду, коли говорили про цілісне розуміння мистецтва на противагу розумінню раціональному. Більшість слов'янофільських статей, дисертацій, книг мали художній характер із елементами соціології.

Головне завдання слов'янофілів - оглянути духовне життя людства з точки зору релігійних засад. Ідол промислу божого ангела в основу слов'янофільської теорії літературного руху, котра повністю залежить від національного елемента як в історії, так і в літературі. Народ є духовним організмом, а тому і розвиватися він повинен із своїх органічних основ. Вплив зовнішніх факторів, як і сприйняття національних стихій не тільки не заперечувалися слов'янофілами, а визнавалися за необхідне. Однак сприйняті зовнішні елементи повинні бути перероблені згідно з особливостями народного руху, не атрофуючи його самодіяльності, не змінюючи його основ і, взагалі, не зазіхаючи на його самобутність. І якщо література є часткою духовного самопізнання народу, якщо художнє слово стосовно до суспільного життя народу не є порожнім звуком, то ідея національної літератури, котра виводиться із тих засад, є великою істиною, яка наперед чи може ким-небудь заперечуватися.

У передмові О.Хом'якова до "Історичного збірника" Видуова слов'янофіли вперше "кинули рукавицю" всій літературі того часу, оголосивши її ненародною. Тому їх почали навіть плутати з тими противниками "натуральної школи", котрих називали послідовниками риторичної школи. Слов'янофіли були дітьми свого часу і на них лежав відбиток гоголівської епохи, хоча вони й не помічали цього. В чомусь, врозуміло, вони помилялися. Але хоча вони й були одного з Гоголів часу, "правда", як словами останнього, була на їхньому

боці. "Правда саме там і є, де вони її шукають", - казав Гоголь.¹ Саме слов'янофіли відкрили йому очі на те, що його "борькой и необгонимой" недостатньо для російської людини, як би не дестила швидка їзда його патріотичному почуттю.

Вагання і сумніви виникали у слов'янофілів з приводу самого змісту поезії, з приводу завдань творчості. У зв'язку з тим неминує виникло питання: чи має поезія яке-небудь значення для суспільного життя, а чи творчість відносить поета в інші сфери, абсолютно відсторонені від навколишньої дійсності. Так, наприклад, І.Аксаков вирішив це питання в дусі художнього епікуреїзму. Але якщо мистецтво видавалося І.Аксакову/ правда, лише певною мірою/ одним із засобів епікурейської насолоди, то треба сказати, що одночасно в нього виникали в інші думки про значення мистецтва, і він рішуче визнавав його також засобом людського прогресу/ віра "Голос віку"/. Визнавши мистецтво засобом, І.Аксаков вказував на його високу, ідеальну мету.

Слов'янофіли/самі того не усвідомлюючи/ мали, так би мовити, чіткий розподіл обов'язків у галузі літературно-критичної діяльності. О.Хом'яков розробляв завдання і мету літературної слов'янофільської критики/ "Листя із Парижа"/; І.Кириєвський виступав як теоретик літератури/"Дев'ятнадцятий вік", "Огляд сучасного стану літератури"/; оглядом поточної літератури займався К.Аксаков/"Досвід історії російської літератури" Микитенка", "Петербурзький збірник" М.Некрасова, "Бідні люди" і "Двійник" Ф.Достоевського/.

Одним із найбільш послідовних у відстоюванні слов'янофільських літературно-критичних переконань був К.Аксаков. Він першим почав працювати в царині критики після "красного письменства". Так, типова для К.Аксакова стаття/типова і для всього слов'янофільського гуртка/ із "Московського збірника", де розглядається видання Некрасовами "Петербурзький збірник", в якому, як відомо, були надруковані твори майже всіх представників тодішньої молоді прогресивно літератури. Але не любив їх К.Аксаков, ніяк не визнавав. І все це ту к"відірваність" від народу. Найбільше, між іншим, дісталось

¹ Переписка Гоголя. - М: Изд. Шенрока, 1911. - Т.II. - С.562.

Достоевському за "Відних людей" і "Двійника", а яких критик побачив несподівано наслідування Гоголя. Дісталось ж Тургеневу, який, на думку К.Аксакова, пише "деллі сірво в сірво". Що ж стосується статті В.Велінського про російську літературу, то в ній Аксаков "визнав неучтво".

Але не тільки осуд викликали "петербурзькі літератори" у слов'янофільського критика. Оскільки несприйняття письменників відбувалося виключно на ідеологічному ґрунті, то будь-який успіх суперників в літературній діяльності, який був хоч трохи симпатичний К.Аксакову і співпадав з основами його суспільно-політичного світогляду, зустрічав з його боку гаряче ставлення. Так, статтю О.Герцена/під псевдонімом Іскандер/ він відніс до "числа розумних, чудових" за те, що вона розвінувала ту загальноприйнятну брехню, яка в будь-якому суспільстві вважається ознакою благопристойності.

Ворожа ідеологія 60-х років частина російської журналістики любила підкреслити, що "громадянська позиція", котра відсувала на задній план безпосередньо художні завдання, створена в російській літературі Некрасовим і критиком Добролюбов в Іскерова. Це твердження справедливо лише частково. Ажко якщо прагнути до слів'янофільської поезії та літературної критики, то неважко переконатися, що в особі найбільш талановитих своїх представників вона задвоє до 60-х років рішуче відкинула "чисте мистецтво" і повністю присвятила себе громадянським темам/ в роботах К.Аксакова ми знаходимо теоретичне обґрунтування такого розуміння поезії і навіть відкрату проповідь громадянської тенденційності - "Огляд сучасної літератури" 1867 р./.

Що ж стосується загальних поглядів слов'янофілів на російську літературу, то вони перш за все полягають у виключенні ідеї наслідкованості у назвоку письменстві. Початок такого характеру наслідкування вони мали від Петра. Хоч і в російській допетрівській літературі провідну роль відіграв елемент наслідування: мало не повсюди російське письменство було репрезентоване прямими перекладами та переробками іноземних творів. Так, К.Аксаков виділяв у полетрівській епохі два періоди - до і після Карамзіна.

В першому російська література наслідувала західноєвропейський класицизм, в зв'язку з тим, що сама європейська література, беручи за зразок "давній світ", уже позбавлений життя, була мертвою"/К.Акселіон/, то і російське наслідування було подвійним.

Слов'янофільська літературна критика сповнена пристрасності, обурення, спрямованого проти ненародності нового письменства, його наслідувальності, в тому безплідності. Але у своїй програмі практичної діяльності слов'янофіли не мали далі загальних і тому абсолютно невизначених вказівок. Вони не побудували споруди слов'янофільської критики, котра, за їх розумом, покликана була явити світові досконалу гармонію: кожне явище в літературі миложало розглядати в його цілісності, у світлі загальнолюдської етики, народного ідеалу, а не звіденної філософії руйнування, що слугить для досягнення найбільшої ілюзорної мети. Цей підхід однаково відкидав як ідеологізовану критику М.Добролюбова і всього тодішнього "Современника", так і суто естетичний підхід Дружиніна й Богкіна.

Основний нафос слов'янофільської літературної критики - як "за правдою" влаштувати життя, врятувати його від безглуздя, налагодити на засадах добра й розуму, - виявляв її національну слабкість як духовного явища. Вона прагнула стати виразником народного духу як сили, від якої залежать усі прояви людської душі.

Слов'янофіли створили свій літературний ідеал за власним символом віри. Згідно з ним слов'янофіли і власні літературні твори насичували суспільним змістом, прагнучи виразити в них ті чи інші погляди й переконання. Але слов'янофільська поезія була не просто чужа чистому мистецтву, тобто вона була не тільки громадянська звангакованою, а відбивала переважно заповітні мрії й ідеали виключно свого слов'янофільського гуртка. В цьому розумінні слов'янофільську поезію не без підстав називають "партійною поезією". Справді, і драма, і лірика, й епічні уривки, за винятком деяких творів І.Аксакова та О.Хом'якова, являють собою не що інше, як віршовані чи драматичний перафраз основних і другорядних тез слов'янофільського вчення. То був новий вид пропаганди своїх переконань, література переважно памфлетна, тенденційна. Читачи поетичні твори, що вийшли із слов'янофільського "табору" і численні статті, котрі розкривають основи самого вчення, не можна не бачити, що перші слугать поетичним пояс-

неннями других, що там і тут - один і той самий зміст, тільки втілений в різних формах.

Висновки . Політичний і духовний стан Росії шістдесятих років XIX століття вивів літературну критику на одне із цільних місць у суспільстві. Склався особливий "час критики", в якому критика була заповнена поточними філософськими ідеями. Уже неможливо було говорити тільки про літературну критику, її повністю підминає критика естетико-філософська. Саме це відповідало літературно-естетичним поглядам слов'янофілів, котрі з відомих причин тільки в цей період отримали можливість видаватися. Літературна критика слов'янофілів постала перед російським суспільством у вигляді абстрактної побудови, котра з'явилася свого часу як потреба виразити в літературно-критичній формі почуття національної самоповаги. Це була зовсім літературна теорія з романтичними аксесурами, більше ідеалістичне порівняння філософськи настроєної людини, аніж тверезий аналітичний погляд.

Взагалі, ніхто в російській літературі не говорив з таким екстатичним піднесенням про національну культуру, свободу слова та інше, як слов'янофіли. Для західників переконання в необхідності народності, свободи слова було настільки азбучним, що не вимагало жодних доводів. Слов'янофіли ж, спонукувані прагненнями відмежуватися практично від існуючих партій, всіма силами намагалися очиститися від них і це породжувало той ентузіазм, з яким слов'янофіли проповідували елементарні принципи громадянського співжиття.

Не важко викривати помилки в статтях слов'янофілів, однак слід пам'ятати, що слов'янофіли у своїх літературних і суспільно-політичних поглядах на кінець шістдесятих років стали більш тверезими, романтична пов'язка поступово зникла з їхніх очей, а вивчення реальної дійсності безжально розбивало їх ідеалістичні побудови. З іншого боку, щоб правильно оцінити слов'янофільське вчення, необхідно сприйняти їх погляди на особисте, культурне й суспільне життя. Необхідно зрозуміти слов'янофільство як пошук нових форм життя на основі істинної моралі, як суму високих естетичних заповітів, багато з яких не втратили свого значення і в наш час.

Основні положення дисертації
відображені в публікаціях:

1. Граф Г.А.Кушелев-Везбородко - издатель и редактор журнала "Русское слово"/1859-1862 гг./ // Література та культура Полісся. - Нежин, 1990. - Вып. I - С.43-46
2. Категория общения как область выражения межнациональных взаимодействий // Тезисы докладов и сообщений научно-теоретической конференции/ май 1991 года/. - Тернополь, 1991. - Тезисы.
3. Литературно-эстетические взгляды славянофилов // АН Украины. Ин-т литературы им. Т.Г.Шевченко. - Киев, 1992. - 19 с. - Деп. ЗОУН - ПТБ Украины. - 24.12.92.

Бруч

169910

As 26.507

AB 26.507